Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Artykuły

Studia Iuridica Lublinensia vol. XXV, 3, 2016
DOI: 10.17951/sil.2016.25.3.165

Józef Ciągwa
Uniwersytet Śląski
jozef.ciagwa@us.edu.pl

Zniesienie pańszczyzny na Spiszu w latach 1931–1934

The Abolition of Corvée in Spisz in the Years 1931–1934

STRESZCZENIE

Spisz (Spiš, Scepusium, Szepesség, Zips) należał do 1918 r., tak jak cała Słowacja, do Królestwa Węgierskiego (Magyar Királyság, Uhorské kráľovstvo). Na mocy decyzji Rady Ambasadorów z dnia 28 lipca 1920 r. mała część (170 km²), czyli 4,64% żupy spiskiej (*spišská župa*, *comitatus scepusiensis*, *szepes megye*, *zipser Komitat*), została przyłączona do II Rzeczypospolitej. Na inkorporowanym przez Polskę terytorium znajdowało się 14 wsi, w których mieszkało około 9000 ludzi. W trzech wioskach polskiego Spisza – Falsztyn, Niżne Łapsze, Niedzica – stosunki pańszczyźniane (*zsellérség*, *želiarstvo*, żelarstwo) przetrwały do 1934 r. Stało się tak dlatego, że dwie ustawy węgierskie (nr IX/1848 i nr XI/1848) znosiły powinności feudalne jedynie poddanych urbarialnych (*urbéri zsellérek*, *urbárialní želiari*), nie likwidowały natomiast pańszczyzny i innych powinności feudalnych żelarzy umownych (*egyezményi zsellérek*, *zmluvní želiari*, *kontraktualisti*). Zniesienie pańszczyzny tej grupy żelarzy i ich uwłaszczenie nastąpiło dopiero na podstawie ustawy węgierskiej nr XXV/1896. Na podstawie art. 1 ustawy z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych, obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy należących do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U., nr 89, poz. 657), wspomniana ustawa obowiązywała również w Polsce. Polski ustawodawca zdecydował jednak, spełniając przedplebiscytowe obietnice, o wydaniu polskiej ustawy znoszącej żelarstwo w Falsztynie, Niżnych Łapszach i Niedzicy. Ustawa z dnia 20 marca 1931 r. o zniesieniu żelarstwa likwidowała pańszczyznę i inne powinności feudalne żelarzy umownych oraz dokonywała ich uwłaszczenia. Zniesienie żelarstwa i uwłaszczenie nastąpiło w latach 1933–1934 w drodze wykupu. Ustawa polskiego Sejmu określała cenę wykupu 1 ha ziemi ornej pierwszej klasy na 216 zł, a więc zapewniała korzystniejsze warunki wykupu niż węgierska ustawa nr XXV/1896.

Słowa kluczowe: pańszczyzna (*zsellérség*, *želiarstvo*); zniesienie pańszczyzny; Spisz (Spiš, Scepusium, Szepesség, Zips); ustawy węgierskie: IX/1848, XI/1848, XXV/1896, ustawa Sejmu RP z dnia 20 marca 1931 r.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Spisz (Spiš, Scepusium, Szepesség, Zips) należał do 1918 r., tak jak cała Słowacja, do Królestwa Węgierskiego (Magyar Királyság, Uhorské Kráľovstvo). Na mocy decyzji Rady Ambasadorów z dnia 28 lipca 1920 r. mała część spiskiej żupy (*spišská župa*, *comitatus scepusiensis*, *szepes megye*, *zipser Komitat*) została włączona do Polski. Na inkorporowanym przez Polskę obszarze 170 km², stanowiącym 4,64% historycznego Spisza, usytuowanych było 14 wsi, zamieszkałych przez około 9000 ludzi. W trzech wioskach polskiego Spisza – Falsztyn, Łapsze Niżne i Niedzica – stosunki pańszczyźniane (*zsellérség*, *želiarstvo*, żelarstwo) przetrwały do 1934 r. W tych trzech wsiach ciężary pańszczyźniane dotyczyły nie wszystkich mieszkańców, lecz – co łączy się z umowną genezą zobowiązań – pewnej części rodzin.

Z całego dzieła ostatniego węgierskiego sejmu stanowego, obradującego w Pressburgu (Pozsony, Bratislava) od listopada 1847 do marca 1848 r., największe znaczenie miały dwie ustawy, tj. ustawa nr IX/1848 i ustawa nr XI/1848, uchwalone dnia 18 marca 1848 r. i zatwierdzone przez króla Ferdynanda V w dniu 11 kwietnia 1848 r., znoszące pańszczyznę i wszelkiego rodzaju powinności wynikające z umowy urbarialnej. Ustawy te odnosiły się więc tylko do żelarzy urbarialnych (*úrbéri zsellérek*), pomijając chłopów alodialnych, tzw. żelerów czy żelarzy umownych (*egyezményi zsellérek*, *zmluvní želiari*, *neurbariálni poddaní*, *kontraktualisti*), i służbę folwarczną[1]. Fakt ten zadecydował o znacznym ograniczeniu dzieła likwidacji stosunków feudalnych w rolnictwie[2]. Połowiczne rozwiązanie sprawy chłopskiej było wynikiem polityki dokonujących dzieła liberałów węgierskich. Główną wytyczną tej polityki stanowił interes szlachty. Węgierscy liberałowie przeprowadzali więc reformy społeczne „w takim tylko stopniu, by nie naruszać interesów szlachty w społeczeństwie”[3].

[1] Zgodnie z ówczesnymi wykazami statystycznymi uwłaszczonych zostało 624 134 rodzin żelarzy urbarialnych (*úrbéri zsellérek*, *úrbariálni želiari*), natomiast 913 926 rodzin żelarzy nieurbarialnych, czyli umownych (*egyezményi zsellérek*, *zmluvní želiari*) oraz 193 905 rodzin służby folwarcznej (*szolgacsalád*, *služobná čeľaď*) w dalszym ciągu użytkowało nieruchomości feudałów w zamian za odrabianie pańszczyzny. Zob. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu*, 1 zv.: *1848–1945*, red. L. Bianchi, Bratislava 1971, s. 61; A. Csizmadia, K. Kovács, L. Asztalos, *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest 1972, s. 340; L. Hubenák, *Právne dejiny Slovenska*, II. diel. Banská, Bystrica 2001, s. 11; P. Mosný, M. Laclavíková, *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II (1848–1948)*, Krakov 2014, s. 23.

[2] J. Mésároš, *K problématike prežitkov feudalizmu na Slovensku v druhej polovici 19. Storočia*, Bratislava 1955, s. 32, 35; *idem*, *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848–1900*, Bratislava 1959, s. 16, 60, 63; *Dejiny Slovenska. II. Od roku 1848 do roku 1900*, vypracoval J. Mésároš a kolektív, Bratislava 1968, s. 20; *Slovensko. Dejiny*, Bratislava 1971, s. 490; *Dejiny štátu a práva na území*..., s. 56, 59; A. Csizmadia, K. Kovács, L. Asztalos, *op. cit*., s. 340; W. Felczak, *Historia Węgier*, wyd. 2, Wrocław 1983, s. 227; L. Hubenák, *op. cit*., s. 10; P. Mosný, M. Laclavíková, *op. cit*., s. 23.

[3] W. Felczak, *op. cit*., s. 228.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Istniejącą na Węgrzech pańszczyznę określano tam terminem „żelarstwo" (*zsellérség*, *želiarstvo*), nieznanym polskiej terminologii historyczno-prawnej, pochodzącym od węgierskiego rzeczownika *zsellér*, oznaczającym bezrolnego chłopa, który za pracę pańszczyźnianą w majątku właściciela ziemskiego miał prawo dzierżawienia 2–3 juter[4] ziemi, wzniesienia domu i zabudowań gospodarskich na pańskim gruncie, wypasu bydła, pobierania drzewa opałowego itp.[5] Istotę tego stosunku pańszczyźnianego oddawano terminem *zsellérség*. Słowniki węgiersko-polskie traktują ten wyraz zbyt jednostronnie jako „chłopstwo bezrolne, chłopi bezrolni"[6], co zresztą można wyrazić terminem *zsellérek*. Od wyjściowego rzeczownika węgierskiego *zsellér* wywodzi się kilka wyrazów słowackich: *želiar*, *želiarka*, *želiarčiť*, *želiarstvo*[7].

Słowniki języka polskiego nie znają takich czy podobnych wyrazów. Mimo to termin „żelarze" pojawił się kilka razy w ustawie z dnia 20 marca 1931 r., a przymiotnik „żelarski" – nawet w tytule ustawy[8]. Sam termin „żelarze" wydawał się jednak ustawodawcy na tyle zagadkowy, że zdecydował on o zamieszczeniu w art. 1 ustawy z dnia 20 marca 1931 r. ustawowej definicji terminu. Zgodnie z nią „Żelarze, tj. osoby, które w zamian za wykonane robocizny na rzecz właścicieli ziemskich mają w użytkowaniu pewne nieruchomości".

W fachowej literaturze polskiej terminy: „żelerzy", „żelarze", „żelarstwo", „żelarski" – pojawiają się sporadycznie przy omawianiu stosunków feudalnych w węgierskim rolnictwie bądź charakterystyce jego rozwoju po 1848 r., a nawet po I wojnie światowej. I tu jednak obcość brzmienia powoduje, że polscy autorzy czują się w obowiązku przedstawić najpierw, co ten termin oznacza[9]. Historia tworzenia ustawy z dnia 20 marca 1931 r. dowodzi, że kłopoty ze zrozumieniem przymiotnika „żelarski" mieli także polscy parlamentarzyści[10].

Żelarze, w łacińskich źródłach określani jako *sedleri* czy *inquilini*, stanowili najuboższą warstwę poddańczej ludności rolniczej w okresie feudalizmu i kapita-

[4] Uherskie jutro to stara miara powierzchni na Węgrzech. Jutro było równe 1200 siągom kwadratowym, czyli 4319,9 m². Od XVIII w. stosowano na Węgrzech równolegle tzw. katastralne jutro, pochodzenia austriackiego, liczące 1600 siąg kwadratowych, czyli 5754,6 m².

[5] Por. hasła: *zsellér*, *majorsági zsellérbirtok*, *telepités*, *úrbéri jogviszonyok*, [w:] *Magyar jogi lexikon*, V. kötet., Budapest 1904, s. 340–341; *Magyar jogi lexikon*, VI. kötet., Budapest 1907, s. 550, 774, 1148; J. Mésároš, *K problématike*..., s. 35; *idem*, *Roľnícka*..., s. 61, 63.

[6] *Magyar – lengyel szótár*, szerkesztette J. Reychman. 2. kiadás, Budapest – Warszawa 1980, s. 1231.

[7] *Slovník slovenského jazyka*, V. diel: *V–Ž*, Bratislava 1965, s. 795–796.

[8] Ustawa z dnia 20 marca 1931 r. o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu (Dz.U. RP, nr 37, poz. 228).

[9] M. Hulewiczowa, *Pozostałości ustroju pańszczyźnianego na polskim Spiszu i Orawie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1939 [Lwów 1939], R. 7, s. 108; W. Felczak, *op. cit.*, s. 227.

[10] Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia III Senatu z dnia 10 marca 1931 r., łam XIV/6.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

lizmu. Zgodnie z nazwami miejscowymi określano ich też mianami: „chałupników", „hofierów", „kurialistów", „taksalistów", „pańszczorzy" i innymi[11].

Pod względem sytuacji prawnej żelarze dzielili się na żelarzy urbarialnych (*úrbéri zsellérek*) i żelarzy umownych (*egyezményi zsellérek*), nazywanych również alodialnymi, kurialistami, taksalistami, komornikami itp. Żelarze urbarialni stanowili historycznie starszą i klasyczną feudalno-poddańczą grupę społeczną, której pozycję i zobowiązania wobec zwierzchności feudalnej określał system prawny – tak w postaci prawa zwyczajowego, jak i stanowionego. Poddani ci bądź nie posiadali ziemi w ogóle, bądź mieli ją w wymiarze niższym niż 1/8 zagrody urbarialnej. Żelarze urbarialni dzielili się na dwie podgrupy: żelarzy z własnym domem (*inquilini*), którzy płacili feudałowi rocznie 1 zł czynszu i odrabiali pańszczyznę pieszą w wymiarze 18 dni w ciągu roku, oraz żelarzy bez własnego domu (*subinquilini*), którzy odrabiali 12 dni pieszej pańszczyzny w ciągu roku.

Źródła dokumentują występowanie żelarzy urbarialnych już w XIV w. Od XV w. do 1848 r. wiele ustaw regulowało szczegółowo pozycję prawną tej grupy węgierskiego chłopstwa. Żelarze urbarialni tworzyli przez długie wieki stosunkowo małą część stanu włościańskiego. Dopiero od XVIII w. – w konsekwencji wzrostu pańskich folwarków, zahamowania przydziału dalszej ziemi urbarialnej itp. – ich liczba zaczęła tak gwałtownie wzrastać, że do rewolucji żelarze urbarialni przewyższali liczebnie chłopów urbarialnych[12].

Ustawy nr IX/1848 i nr XI/1848 o zniesieniu pańszczyzny w drodze wykupu zniosły ciężary feudalne również żelarzy urbarialnych. Zgodnie z patentem urbarialnym z dnia 3 marca 1853 r. odszkodowanie państwowe, należne feudałom za zniesione powinności feudalne, jednego żelarza urbarialnego wynosiło 50 zł. Ziemię, którą żelarze urbarialni użytkowali poza gruntem, na którym stały zabudowania, żelarze musieli – jako tzw. remanencję – sami wykupić od feudała. W miejsce dotychczasowych użytków urbarialnych patent stanowił warunki wydzielania z majątków dotychczasowych właścicieli urbarialnych lasów, pastwisk itp., będących odtąd wspólną własnością społeczności urbarialnych. Patent określał, że udział ośmiu byłych żelarzy w nowo powstałych wspólnotach urbarialnych równa się udziałowi w użytkach na nieruchomości feudała, jaki przysługiwał dotychczas całej zagrodzie urbarialnej, a więc nieruchomości rolnej o powierzchni od 10 do 40 juter.

Po rewolucji 1848–1849 żelarzom urbarialnym nie przysługiwały prawa polityczne, a ich sytuacja ekonomiczna spowodowała, że tworzyli masę deputatników, służby w gospodarstwach rolniczych, dniówkarzy, drwali itp., szukających pracy po całych Węgrzech i za granicą. Stanowili główną rezerwę siły roboczej nie tylko w rolnictwie, ale także w przemyśle i innych gałęziach kapitalistycznej gospodarki.

[11] M. Hulewiczowa, *op. cit.*, s. 108; J. Mésároš, *K problématike*..., s. 35; *idem*, *Roľnícka*..., s. 63.

[12] Hasło: *želiari*, [w:] *Encyklopedia Slovenska*, 6 zv.: *T–Ž*, Bratislava 1982, s. 637.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Żelarze umowni stanowili młodszą historycznie grupę ubogiej ludności rolniczej. Na Słowacji, a więc również na Spiszu i Orawie, ukształtowała się ona na przełomie feudalizmu i kapitalizmu. W odróżnieniu od żelarzy urbarialnych stosunków pańszczyźnianych nie regulowało tu prawo, lecz prywatne umowy (ustne lub pisemne) żelarza z feudałem. Umowy regulowały zwłaszcza obowiązek pracy żelarza na pańskim, w wymiarze o wiele wyższym niż dla żelarzy urbarialnych oraz stanowiące równowartość robocizny prawa żelarza: użytkowania ziemi, budowy domu i zabudowań gospodarskich na gruncie pana, pasania bydła, pobierania drzewa opałowego itp.

Ustawy nr IX/1848 i XI/1848 z dnia 18 marca 1848 r., znoszące pańszczyznę, oraz patent urbarialny z dnia 3 marca 1853 r. nie dotyczyły żelarzy umownych, a likwidację pańszczyzny w drodze prywatnego wykupu umożliwiła im dopiero węgierska ustawa nr XXV/1896[13]. Przewidywała ona sądowe postępowanie wykupowe, postanawiała również, że zniesienie pańszczyzny następuje po zapłaceniu 20-krotnej wartości rocznych świadczeń żelarza[14].

W trzech wioskach spiskich, w których żelarstwo przetrwało do lat 30. XX w., chodziło o żelarstwo umowne. Taki jego charakter poświadczają następujące fakty:

– gdyby było to żelarstwo urbarialne, to uległoby ono likwidacji na podstawie ustaw nr IX/1848 i nr XI/1848 oraz patentu urbarialnego z dnia 3 marca 1853 r., przewidujących zniesienie obowiązków pańszczyźnianych i uwłaszczenie za odszkodowaniem wypłacanym przez państwo, tak jak nastąpiło to na pozostałym obszarze Spisza, w tym w stosunku do części mieszkańców wspomnianych trzech wiosek,

– w toku prac ustawodawczych w Sejmie RP trzeciej kadencji, opartych na badaniach ekspertów, ustalono, że podstawy prawne do zniesienia żelarstwa w Falsztynie, Niżnych Łapszach i Niedzicy przyniosła dopiero ustawa sejmu węgierskiego nr XXV z 1896 r.[15] Nie ulega zaś żadnej wątpliwości, że ustawa ta odnosiła się do żelarzy umownych,

– duże zróżnicowanie wymiaru robocizny (i innych świadczeń), tak między poszczególnymi wsiami, jak i poszczególnymi żelarzami-mieszkańcami tych samych wsi, w przeliczeniu na jedno jutro czy jeden mórg użytkowanej ziemi.

Zróżnicowanie to, wynikające z umowy między żelarzami i właścicielem, jednoznacznie odróżnia żelarzy umownych od urbarialnych. Wymiar pańszczy-

[13] Hasło: *úrbéri jogviszonyok*, [w:] *Magyar jogi lexikon*, VI. kötet, s. 774; J. Mésároš, *K problématike…*, s. 38; *idem*, *Roľnícka…*, s. 66.

[14] § 5 ustawy XXV z 1896 r.: *Vykupovacou summou je dvadsaťnásobný obnos toho, čo je hodná ročná podĺžnosť* (XXV Zákonný Článok z 1896 r., o želiarskych majetkoch pri majeroch a o majetkoch podobnej povahy); hasło: *úrbéri jogviszonyok*, [w:] *Magyar jogi lexikon*, VI. kötet, s. 774; J. Mésároš, *K problématike…*, s. 39; *idem*, *Roľnícka…*, s. 68.

[15] Sprawozdanie stenograficzne z 16 posiedzenia III Sejmu RP z dnia 25 lutego 1931 r., łam XVI/46; sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia III Senatu RP z dnia 10 marca 1931 r., łam XIV/4.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

zny żelarzy urbarialnych określiła terezjańska reforma urbarialna z dnia 23 stycznia 1767 r.[16] Zgodnie z patentem o zaprowadzeniu urbaru żelarz urbarialny, dzierżawiący całą zagrodę (o powierzchni 20–40 juter), musiał pracować na pańskim raz w tygodniu, a więc 52 dni w roku, wraz ze sprzężajem, lub dwa razy w tygodniu, tj. 104 dni w roku, bez sprzężaju. Żelarz dzierżawiący mniej niż 1/8 zagrody odpracowywał bez sprzężaju 18 dni rocznie. Wymiar świadczeń pańszczyźnianych żelarzy urbarialnych był więc nie tylko znacznie niższy niż żelarzy umownych, ale też identyczny dla żelarzy urbarialnych na obszarze całego państwa, czego nie można powiedzieć o żelarzach umownych.

Umowne pochodzenie ciężarów pańszczyźnianych potwierdziły też badania terenowe prowadzone przez M. Hulewiczową w 1936 r.[17] oraz źródła archiwalne z lat 1920–1931, zawierające między innymi korespondencję stron żelarskiego stosunku z organami administracji rolnej w Nowym Targu i Krakowie[18]. Badania terenowe M. Hulewiczowej wykazały, że „podstawą wzajemnych stosunków między dworem a chłopami pańszczyźnianymi, zwanymi z węgierska żelarzami lub »pańszczorzami«, była umowa ustna, oparta na tradycji, obowiązki chłopów przechodziły dziedzicznie z pokolenia na pokolenie”[19]. Występowanie umowy ustnej, przynajmniej w odniesieniu do kilku pokoleń żelarzy, nie nasuwa większych wątpliwości.

Istnienie umowy – bez określenia jednak, czy była to umowa ustna czy pisemna – jako podstawy stosunków pańszczyźnianych zakładał już w 1921 r. Oswald Balzer, pisząc w swojej opinii o żelarstwie: „Jakiekolwiek obowiązki pańszczyźniane na Spiszu i Orawie teraz istniejące nie dadzą się tedy uzasadnić ze stanowiska prawa węgierskiego. Jeżeli tu i ówdzie występują, mogą polegać tylko na tytule szczególnym, tj. na umowie”[20].

Sprawozdania stenograficzne Sejmu i Senatu RP III kadencji, orzeczenia komisji do wykupu nieruchomości żelarskich na Spiszu oraz opublikowane wyniki badań terenowych M. Hulewiczowej i pamiętnik niedzickiego żelarza Jana Janosa dają dość wierny obraz praw i powinności żelarzy[21]. „Wielką własność,

[16] *Tereziánsky urbár sa stal základom daňového systému a jednotne stanovil pracovné povinnosti poddaných, ako aj výšku naturálií a iných dávok, ktoré mali odovzdávať periodicky, alebo príležitostne svojmu zemepánovi* (M.S. Ďurica, *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*, Bratislava 2007, s. 163).

[17] M. Hulewiczowa, *op. cit.*, s. 108.

[18] Cytuje je M. Hulewiczowa (*ibidem*).

[19] *Ibidem*, s. 198.

[20] Opinia Oswalda Balzera o żelarstwie na Spiszu z 16 stycznia 1921 r., [w:] M. Hulewiczowa, *op. cit.*, s. 138.

[21] Sprawozdanie stenograficzne z 16 posiedzenia III Sejmu RP z dnia 25 lutego 1931 r., łam XVI/47–48; sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia III Senatu RP z dnia 10 marca 1931 r., łam XIV/3; orzeczenie komisji do wykupu nieruchomości z 24 lipca 1931 r. o wszczęciu postępowania wykupowego, [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych, bez sygn; orzeczenie końcowe komisji do wykupu nieruchо-

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

na której osiadła ludność żelarska, reprezentowały dwie rodziny, tj. węgierska rodzina hr. Salomonów, do której należała Niedzica i 2/3 Łapsz Niżnych, i zmadziaryzowana rodzina niemiecka baronów Jungenfeldów, posiadaczy Falsztyna i 1/3 Łapsz Niżnych"[22].

Wielka własność liczyła w sumie 1793 morgi ziemi ornej, 396 morgów łąk, 2219 morgów lasu, 247 morgów pastwisk i 184 morgi nieużytków. Na małej części tej własności gospodarowało w sumie 47 rodzin (17 w Falsztynie, 8 w Łapszach Niżnych i 20 w Niedzicy), z których 36 to gospodarze (15 w Falsztynie, 5 w Łapszach Niżnych, 16 w Niedzicy), a reszta rodzin – komornicy i służba dworska.

Komisja do wykupu nieruchomości żelarskich ustaliła, że żelarze w Niedzicy mieli w użytkowaniu grunta rolne o powierzchni od 1/8 morga do 3 morgów, użytkowali parcele budowlane o powierzchni 1/8 lub 1/4 ha, wypasali na pańskim po 1 (tylko jedna rodzina żelarska) lub po 2 krowy i pobierali z pańskiego lasu 3, 4, 6, 9, 10 lub 12 (tych było najwięcej) fur drzewa opałowego rocznie.

Wzajemne powinności stron stosunku żelarskiego M. Hulewiczowa określiła następująco:

> Dwór daje włościanom grunt, mieszkania, zapewnia budulec na reparację domów, dostarcza paszy dla 1 do 4 krów, pozwala korzystać z lasu (przeciętnie każdy gospodarz otrzymuje furę drzewa opałowego miesięcznie), daje drzewo na trumny. Dozwolone jest także dla ludności żelarskiej swobodne zbieranie grzybów i jagód w lasach dworskich. W zamian włościanin obowiązany jest do robocizny pieszej na rzecz dworu, bez sprzężaju[23].

Badaczka zakładała, że „obowiązek odrabiania pańszczyzny związany był z użytkowaniem roli, uprawnienia zaś włościan stanowiły rodzaj serwitutów"[24]. Hulewiczowa obliczyła, że najcięższą pańszczyznę odrabiał Falsztyn (od 56 do 90,5 dnia rocznie za jedną morgę, średnio 71 dni), nieco mniejszemu obciążeniu podlegali żelarze z Niedzicy (od 30 do 66,5 dnia, przeciętnie 47,2 dnia rocznie za morgę), a najmniejszemu – chłopi pańszczyźniani w Łapszach Niżnych (od 19 do 25,5 dnia, czyli średnio 22 dni rocznie za jedną morgę)[25]. Żelarze z Falsztyna byli nadto obciążeni obowiązkiem wyrębu na rzecz dworu 2 m^3 drzewa rocznie, obowiązkiem kolektywnego utrzymywania drogi z Falsztyna do Niedzicy oraz daniną jednej gęsi rocznie na rzecz dworu, co odnosiło się do żelarzy wypasających gęsi na łące dworskiej[26].

---

mości z 29 maja 1934 r. [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych, bez sygn; W. Jostowa, *Pamiętnik żelarza Jana Janosa*, „Wierchy" 1961 [Warszawa – Kraków 1962], R. 30, s. 194–196.

[22] M. Hulewiczowa, *op. cit.*, s. 110.

[23] *Ibidem*.

[24] *Ibidem*, s. 111.

[25] *Ibidem*. Zob. też tabele powinności i uprawnień żelarzy. *Ibidem*, s. 112–114.

[26] *Ibidem*, s. 114.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Argument lepszego losu żelarzy w Polsce, która zniesie stosunki pańszczyźniane na Spiszu, był stosowany przez polskie organy w propagandzie przedplebiscytowej: „Ustanie poddaństwo, czyli pańszczyzna, która ma miejsce jeszcze np. na Falsztynie przy Niedzicy”[27]. Motyw obietnic przypomniał w czasie senackiej debaty nad projektem ustawy o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu sprawozdawca Komisji Gospodarstwa Społecznego, senator Rolle: „[…] już w czasie plebiscytu z wielu stron tym żelarzom obiecywano, że Polska zajmie się zaraz po przyłączeniu Spiszu uregulowaniem tej sprawy”[28].

Pierwsze wzmianki na temat zniesienia pańszczyzny zawiera jednostka archiwalna MSW 678 Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Jest w niej kilka pism i notatek (te ostatnie niestety bez tytułów i dat) dotyczących przygotowań do likwidacji stosunków żelarskich[29]. Źródła te pochodzą zapewne z lat 20. W piśmie MSW do Prezydium Rady Ministrów zwrócono uwagę na niecelowość podejmowania działań doraźnych i na potrzebę rozeznania – z udziałem ekspertów – charakteru prawnego stosunków pańszczyźnianych[30]. Podobną treść zawiera notatka MSW *Pro Domo*, zalecająca unikania rozwiązań doraźnych, gdyż stosunki pańszczyźniane na Spiszu nie są opłakane, oraz proponująca skorzystanie z doradztwa dr. Adorjána Divéki i prof. Oswalda Balzera[31]. Problem doradztwa konkretyzowało następnie pismo MSW do O. Balzera z prośbą o opinię w sprawach agrarnych na Spiszu, a to w związku z zamiarem likwidacji stosunków pańszczyźnianych[32]. W piśmie MSW do generalnego delegata rządu we Lwowie Ministerstwo polecało wysłanie na Spisz specjalnego urzędnika do zbadania sprawy na miejscu[33].

Skąpe źródła nie pozwalają określić udziału węgierskiego eksperta, byłego dyrektora liceum w Lewoczy (*Levoča*, *Leutschau*, *Löcse*) i autora książki o powrocie zastawionego Polsce Spisza do Węgier w 1770 r. – A. Divéki. Nie wiemy, czy rzeczywiście zwrócono się do niego o ekspertyzę, a jeśli tak, to czy ją opracował. Z kolei lwowski historyk prawa, a zarazem słynny obrońca praw Galicji do Morskiego Oka i Doliny Rybiego Potoku, w międzynarodowym procesie w Grazu Styryjskim we wrześniu 1902 r., O. Balzer, napisał we Lwowie 16 stycznia 1921 r. opinię o żelarstwie na Spiszu[34]. Jego ekspertyza daleka była

[27] *Dokument z 1918 r. przeznaczony dla punktów agitacyjnych*, [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych, pkt XI.

[28] Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia III Senatu RP z dnia 10 marca 1931 r., łam XIV/4.

[29] Archiwum Akt Nowych w Warszawie, MSW 678, k. 638–674.

[30] *Ibidem*, k. 641–642.

[31] *Ibidem*, k. 638.

[32] *Ibidem*, k. 639–640.

[33] *Ibidem*.

[34] M. Hulewiczowa (*op. cit.*, s. 137–139) opublikowała opinię O. Balzera jako załącznik do swojej pracy.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

od doskonałości[35], zawierała jednak propozycję zniesienia żelarstwa za indemnizacją dotychczasowych właścicieli, któremu 10 lat później ustawodawca nadał kształt obowiązującego prawa[36].

Sprawa likwidacji żelarstwa się przewlekała. Dla samych żelarzy była ona na tyle paląca, że zwrócili się do posła PSL, Józefa Bednarczyka, z interwencją w tej kwestii, a poseł wniósł w tej sprawie 18 grudnia 1924 r. interpelację[37].

Autor wewnętrznej notatki MSW z dnia 2 sierpnia 1926 r. zwracał uwagę na przedplebiscytowe obietnice: „W czasie plebiscytu na Spiszu i Orawie otrzymali mieszkańcy Spisza i Orawy rozmaite przyrzeczenia ze strony oficjalnych i nieoficjalnych przedstawicieli Polski, między innymi, że nie będą płacić pewnego rodzaju podatków przez szereg lat, nie będą pociągani do służby wojskowej itp.”[38]. Autor notatki przewidywał konieczność uporządkowania spraw agrarnych, a „w szczególności zniesienia istniejącej tam faktycznie pańszczyzny”[39].

Znaczne luki w materiale źródłowym nie pozwalają odpowiedzieć na pytanie o przyczyny tak przewlekłego załatwiania sprawy likwidacji żelarstwa. Ze względu na przedmiot sprawy należy sądzić, że problem żelarstwa znajdował się w kręgu zainteresowań przede wszystkim Ministerstwa Reform Rolnych, a na etapie prac sejmowych – Komisji Reform Rolnych Sejmu RP. Szczątkowe archiwalia tych organów nie zawierają jednak żadnych materiałów w tej sprawie.

Na podstawie art. 1 ustawy z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy, należącym do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. RP, nr 89, poz. 657)[40], ustawa węgierska nr XXV/1896, umożliwiająca uwłaszczenie żelarzy umownych, obowiązywała również w Polsce (na spiskich i orawskich fragmentach powiatu nowotarskiego). Polski ustawodawca zdecydował jednak, spełniając przedplebiscytowe obietnice, o wydaniu polskiej ustawy znoszącej żelarstwo. Być może jego zamiarem było stworzenie w polskiej ustawie korzystniejszych dla żelarzy warunków uwłaszczenia niż te, które oferowała węgierska ustawa nr XXV z 1896 r.

---

[35] Nie jest zgodne z prawdą zdanie: „Co do Spisza jak długo z resztą tych ziem należał on do przedrozbiorowej Polski (do 1769 […])”, gdyż zastaw nie przenosił prawa własności, będąc jedynie zabezpieczeniem zwrotu pożyczki. Ponadto zastaw dotyczył nie całego Spisza, a jedynie 13 najbogatszych miast. Podobne zastrzeżenia można odnieść do zdania: „Konstytucja sejmu węgierskiego zniosła w roku 1847/8 zupełnie poddaństwo i wszelkie świadczenia chłopskie na rzecz panów”.

[36] Opinia Oswalda Balzera o żelarstwie na Spiszu, [w:] M. Hulewiczowa, *op. cit*., s. 139.

[37] Sprawozdanie stenograficzne ze 172 posiedzenia I Sejmu RP z dnia 18 grudnia 1924 r., łam CLXXII/47.

[38] Archiwum Akt Nowych w Warszawie, MSW 678, k. 382.

[39] *Ibidem*, k. 382–383.

[40] Art. 1: „Ustawy i rozporządzenia, które obowiązywały na obszarze Spisza i Orawy w dniu przyłączenia tego obszaru do Rzeczypospolitej Polskiej, pozostają nadal w mocy, o ile skutkiem zmienionych stosunków prawno-państwowych, lub na mocy późniejszych polskich ustaw i rozporządzeń, nie przestały obowiązywać”.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Z wnioskiem o wydanie ustawy o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu wystąpił poseł Feliks Gwiżdż i kol. z Klubu BBWR. Wniosek ujęty w formie druku nr 59 został przedłożony sejmowemu plenum 16 grudnia 1930 r. W dniu 25 lutego 1931 r., na XVI posiedzeniu plenarnym III Sejmu RP, sprawozdawca Komisji Reform Rolnych przedstawił sprawozdanie, zawarte w druku nr 108 z dnia 30 stycznia 1931 r., o wniosku posła Gwiżdża i kol. z Klubu BBWR w sprawie likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu. Projekt ustawy został przyjęty większością głosów w drugim i trzecim czytaniu, na tym samym posiedzeniu Sejmu.

Senat wniósł 10 marca 1931 r. poprawki redakcyjne do art. 15 (umorzenie spraw sądowych o zaległe świadczenia żelarzy) oraz do tytułu ustawy. Zgodnie z wnioskiem większości Senatu tytuł ustawy powinien brzmieć: „Ustawa o likwidacji szczątkowych stosunków pańszczyźnianych, tzw. żelarskich na Spiszu"[41]. Powodem wniosku o zmianę tytułu miała być obcość przymiotnika „żelarski". Wedle sprawozdawcy Komisji Gospodarstwa Społecznego Senatu: „Przyznaję otwarcie, że wielu posłów czy senatorów, zapytanych, co ten tytuł znaczy, nie umiało dać odpowiedzi"[42].

Sejm rozpatrzył poprawki Senatu 20 marca 1931 r. na XXIV posiedzeniu plenarnym. Zgodnie z wnioskiem sprawozdawcy Sejm przyjął redakcyjne poprawki Senatu dotyczące art. 15 projektu, a odrzucając większością 11/20 poprawkę dotyczącą tytułu ustawy, przywrócił jej pierwotny tytuł: „Ustawa o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu".

Po podpisaniu przez prezydenta ustawa z dnia 20 marca 1931 r. o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu została ogłoszona w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej nr 37 poz. 288. Ustawa weszła w życie z dniem jej ogłoszenia (art. 19 ustawy[43]), tj. 23 kwietnia 1931 r.

Znosząca żelarstwo ustawa umożliwiała żelarzom nabycie na własność – za odpowiednią cenę wykupu – będących w ich użytkowaniu w dniu 12 listopada 1921 r.[44] nieruchomości rolnych (gruntów wraz z budynkami i przynależnościami), a ponadto dawała prawo do nabycia dodatkowo obszaru użytków rolnych na cele pastwiskowe, za przysługujące im dotychczas prawo wypasu bydła (art. 1 [1] i art. 3 ustawy[45]).

---

[41] Sprawozdanie stenograficzne z 14 posiedzenia III Senatu RP z dnia 10 marca 1931 r., łam XIV/7.

[42] *Ibidem*, łam XIV/6, wystąpienie sprawozdawcy Komisji Gospodarstwa Społecznego – senatora Rolle.

[43] Art. 19: „Ustawa niniejsza wchodzi w życie z dniem ogłoszenia. Równocześnie tracą moc obowiązującą wszystkie przepisy prawne w sprawach uregulowanych niniejszą ustawą".

[44] Tj. w dniu wejścia w życie ustawy z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy, należącym do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. RP, nr 89, poz. 657).

[45] Art. 1 (1): „W gminach Spisza, przyłączonych do Rzeczypospolitej, żelarze, tj. osoby, które w zamian za wykonane robocizny na rzecz właścicieli ziemskich mają w użytkowaniu pewne nieruchomości, mogą nieruchomości te (grunty wraz z budynkami oraz przynależnościami) nabyć na

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Sprawy wykupu miały być załatwiane w trybie administracyjnym przez komisję do wykupu powołaną przez ministra reform rolnych, a w drugiej instancji przez okręgową komisję ziemską w Krakowie (art. 6 ustawy[46]). Żelarze mogli korzystać z pomocy finansowej i ulgowego kredytu, udzielanych przez ministra reform rolnych (art. 17[47]), a postępowanie było prowadzone na koszt Skarbu Państwa (art. 16[48]). Z chwilą wykupu gasła pańszczyzna, natomiast żelarze stawali się właścicielami użytkowanych dotąd nieruchomości i terenów pastwiskowych.

Ustawa nie regulowała jednak spraw własności leśnej, nie dając prawa wykupu pańskiego lasu i tracąc z chwilą wykupu nieruchomości prawo do korzystania z drewna opałowego pochodzącego z dworskiego lasu. Sprawa lasu była zresztą jedyną słabością ustawy.

Cenę wykupu nieruchomości ustawa ustaliła na 216 zł za 1 ha gruntu ornego pierwszej klasy i odpowiednio mniej dla gruntów niższych klas (art. 2 [1] ustawy[49]), co stwarzało realne możliwości wykupu, zważywszy, że za jeden dzień pracy w polu płacono wówczas 2 zł. Ten finansowy aspekt korzystnie wyróżniał polską ustawę z dnia 20 marca 1931 r. od węgierskiej ustawy nr XXV/1896, według której cena wykupu stanowiła równowartość 20-krotnej wartości rocznych zobowiązań żelarza.

Po ogłoszeniu ustawy zaprzestali pracy na pańskim żelarze z Łapsz Niżnych i Niedzicy, prawdopodobnie świadomi treści art. 5 ustawy, umarzającej zaległe świadczenia żelarskie na rzecz właścicieli ziemskich[50]. Żelarze z Falsztyna nie wykonywali pańszczyzny już od 1926 r., co było powodem skargi barona Jungenfelda

---

własność za odpowiednią cenę wykupu". Art. 3: „Żelarze, którym przed dniem 12 listopada 1921 r. przysługiwało prawo pasania bydła na gruntach właścicieli ziemskich, mogą w toku postępowania wykupowego nabyć dodatkowo na warunkach, określonych w art. 2 obszar użytków rolnych, nadających się na cele pastwiskowe, według norm 0,50 ha w III klasie gruntów ornych (cz. 2 art. 1) na jedną dużą sztukę bydła, przy czym przyjmuje się, że 5 małych sztuk bydła (owce, kozy) odpowiada 1 dużej sztuce (krowy, konie). W pozostałych klasach i w innych użytkach ekwiwalent oblicza się z uwzględnieniem stosunku wartości, wynikającego z rozporządzeń, powołanych w cz. 2 art. 2".

[46] Art. 6 (1): „Sprawy, uregulowane niniejszą ustawą, załatwiane będą w trybie administracyjnym w I-ej instancji przez komisję do wykupu nieruchomości żelarskich na Spiszu, w II-ej zaś instancji przez okręgową komisję ziemską w Krakowie".

[47] Art. 17: „Minister Reform Rolnych udzieli uprawnionym żelarzom na pokrycie ceny wykupu pomocy finansowej z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego do pełnej wysokości ceny wykupu na warunkach, obowiązujących przy udzielaniu pożyczek z tego funduszu, bez obowiązku stosowania art. 73 ustawy o wykonaniu reformy rolnej z dnia 28 grudnia 1925 r.".

[48] Art. 16 (1): „Koszty, związane z postępowaniem wykupowym, w szczególności także koszty pomiarów i szacowania gruntów, ponosi Skarb Państwa z budżetu Ministerstwa Reform Rolnych".

[49] Art. 2 (1): „Cenę wykupu nieruchomości, użytkowanych przez żelarzy (gruntów wraz z budynkami oraz przynależnościami), stanowić będzie za 1 ha gruntu ornego w I-ej klasie kwota 216 zł. Ceny niższych klas gruntów ornych oraz ceny innych użytków określane będą według powyższej ceny gruntów ornych I-ej klasy z uwzględnieniem stosunku wartości poszczególnych klas i użytków, wynikającego z rozporządzeń, powołanych w części 2 niniejszego artykułu".

[50] Art. 5: „Zaległe świadczenia żelarzy na rzecz właścicieli ziemskich umarza się".

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

do Sądu Okręgowego w Nowym Sączu, a następnie do Sądu Apelacyjnego w Krakowie.

Już 20 maja 1931 r. minister reform rolnych mianował komisję do wykupu nieruchomości żelarskich na Spiszu[51]. Komisja wydała 25 lipca 1931 r. orzeczenie o wszczęciu postępowania wykupowego nieruchomości żelarskich położonych w gminie Niedzica, a 29 maja 1934 r. drugie orzeczenie końcowe – pierwsze, z dnia 24 marca 1933 r., zostało uchylone przez okręgową komisję ziemską w wyniku odwołania, w którym przyznała prawo własności żelarzom z Niedzicy[52]. Z zamieszczonych w orzeczeniu końcowym wyliczeń wynika, że cena jednego hektara wynosiła średnio 116,66 zł. Zgodnie z orzeczeniem wymienieni w nim byli żelarze nabywali nieruchomości rolne wraz z budynkami mieszkalnymi i gospodarczymi, jakie mieli w posiadaniu, oraz z wszelkimi przynależnościami (rosnącymi na nich drzewami).

Stan źródeł nie pozwala na śledzenie końcowego etapu prac uwłaszczeniowych w Niedzicy, a procesu wykonania ustawy z dnia 20 marca 1931 r. w Łapszach Niżnych i Falsztynie – na żadnym etapie. Oczywiste jest jednak, że i w tych dwóch wsiach postępowanie wykupowe prowadziła ta sama komisja, i to mniej więcej w tym samym czasie.

W 1936 r., kiedy M. Hulewiczowa prowadziła badania terenowe, żelarstwo było już przeszłością, o czym świadczy zanotowana przez badaczkę wypowiedź: „Dziś baronowie leżą pod kamieniem, a my żyjemy i pracujemy na swoim”[53].

Tak po 14 latach od przedplebiscytowej obietnicy doszło w trzech wioskach Spiskiego Zamagurza do likwidacji żelarstwa, które poseł Wiktor Hyla nazwał „wrzodem na naszym ustroju rolnym XX w.”[54].

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 678.

Ciągwa J., *Stan prawny na Spiszu i Orawie w latach międzywojennych*, „Studia Iuridica Silesiana” 1986, nr 11.

Csizmadia A., Kovács K., Asztalos L., *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest 1972.

Dejiny Slovenska. II. Od roku 1848 do roku 1900, vypracoval J. Mésároš a kolektív, Bratislava 1968.

[51] Orzeczenie o wszczęciu postępowania wykupowego z 24 lipca 1931 r., [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych, bez sygn., s. 1.

[52] Orzeczenie końcowe komisji do wykupu nieruchomości żelarskich na Spiszu z 29 maja 1934 r., nr R. IX, 2/N/30, s. 46.

[53] M. Hulewiczowa, *op. cit*. s. 120.

[54] Sprawozdanie stenograficzne z 16 posiedzenia III Sejmu RP z dnia 25 lutego 1931 r., łam XVI/47.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

Dejiny štáitu a práva na území Československa v období kapitalizmu, 1 zv.: *1848–1945*, red. L. Bianchi, Bratislava 1971.
Dokument z 1918 r. przeznaczony dla punktów agitacyjnych, [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych.
Ďurica M., *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*, Bratislava 2007.
Encyklopedia Slovenska, 6 zv.: *T–Ž*, Bratislava 1982.
Felczak W., *Historia Węgier*, wyd. 2, Wrocław 1983.
Hubenák L., *Právne dejiny Slovenska*, II. diel. Banská, Bystrica 2001.
Hulewiczowa M., *Pozostałości ustroju pańszczyźnianego na polskim Spiszu i Orawie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1939 [Lwów 1939], R. 7.
Jostowa W., *Pamiętnik żelarza Jana Janosa*, „Wierchy" 1961 [Warszawa – Kraków 1962], R. 30.
Magyar jogi lexikon, V. kötet., Budapest 1904.
Magyar jogi lexikon, VI. kötet., Budapest 1907.
Magyar – lengyel szótár, szerkesztette J. Reychman. 2. kiadás, Budapest – Warszawa 1980.
Materiały plebiscytowe (teczka bez sygnatury), [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach.
Mésároš J., *K problématike prežitkov feudalizmu na Slovensku v druhej polovici 19. Storočia*, Bratislava 1955.
Mésároš J., *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848–1900*, Bratislava 1959.
Mosný P., Laclavíková M., *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II (1848–1948)*, Krakov 2014.
Opinia Oswalda Balzera o żelarstwie na Spiszu z 16 stycznia 1921 r., [w:] M. Hulewiczowa, *Pozostałości ustroju pańszczyźnianego na polskim Spiszu i Orawie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1939 [Lwów 1939], R. 7.
Orzeczenie komisji do wykupu nieruchomości z 24 lipca 1931 r. o wszczęciu postępowania wykupowego, [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych, bez sygn.
Orzeczenie końcowe komisji do wykupu nieruchomości z 29 maja 1934 r. [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach, Teczka materiałów plebiscytowych, bez sygn.
Orzeczenie o wszczęciu postępowania wykupowego z 24 lipca 1931 r., [w:] Archiwum Państwowe w Krakowie, Ekspozytura w Spytkowicach,. Teczka materiałów plebiscytowych, bez sygn.
Slovensko. Dejiny, Bratislava 1971.
Slovník slovenského jazyka, V. diel: *V–Ž*, Bratislava 1965.
Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń plenarnych Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.
Tabele powinności i uprawnień żelarzy, [w:] M. Hulewiczowa, *Pozostałości ustroju pańszczyźnianego na polskim Spiszu i Orawie*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych" 1939 [Lwów 1939], R. 7.
Ustawa z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy, należącym do Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. RP, nr 89, poz. 657).
Ustawa z dnia 20 marca 1931 r. o likwidacji stosunków żelarskich na Spiszu (Dz.U. RP, nr 37, poz. 228).
Ustawy węgierskie: IX/1848, XI/1848, XXV/1896.
Zákonný článok XXV z roku 1896, o želiarskych majetkoch pri majeroch a o majetkoch podobnej povahy.

Pobrane z czasopisma Studia Iuridica Lublinensia **http://studiaiuridica.umcs.pl**
Data: 31/10/2026 01:23:41

SUMMARY

Like the whole of the present-day Slovakia, until the year 1918 the region of Spisz (Spiš, Scepusium, Szepesség, Zips) belonged to the Kingdom of Hungary (Magyar Királyság, Uhorské kráľovstvo, Królestwo Węgierskie). By the power of the decision of the Council of Ambassadors of the 28th of July 1920, a small part of the district of spiska żupa (*spišská župa*, *comitatus scepusiensis*, *szepes megye*, *zipser Komitat*) – 170 km², amounting to 4.64% of the district's total area – was incorporated into the territory of the Second Republic of Poland. In the area incorporated into Poland there were 14 villages populated by ca. 9,000 inhabitants. In three of these villages – Falsztyn, Niżne Łapsze and Niedzica – corvée (*zsellérség*, *żeliarstvo*, *żelarstwo*) survived until 1934.

The perseverance of corvée in the three villages is related to the rulings of two Acts of the Hungarian parliament (No. IX/1848 and No. XI/1848), which abolished feudal liabilities solely with respect to the *urbar* subjects. These laws, however, did not abolish corvée or other feudal duties in the case of contractual serfs (*egyezményi zsellérek*, *zmluvní želiari*, *kontraktualisti*). The abolition of corvée for this group of serfs, their enfranchisement and granting their property rights only took place on the basis of the Act No. XXV/1896 passed by the Hungarian parliament. This law was in force also in the territory incorporated into Poland in accordance with the letter of the Article 1 of the Act of the 26th of October 1921 concerning the legal regulations in force in the area of the Polish Spisz and Orawa (The Journal of Laws of the Republic of Poland No. 89, pos. 657). However, in meeting their pre-plebiscite promises, the Polish legislator resolved to issue a law abolishing the feudal liabilities in Falsztyn, Niżne Łapsze and Niedzica.

The Act of the 20th of March 1931 concerning the abolition of corvée finally abolished all forms of serfdom and other feudal liabilities on the part of the heretofore contractual serfs and granted them enfranchisement. The abolition of corvée and the enfranchisement was effectively carried out in the years 1933–1934 by way of the introduction of a buy-up program. The Act of the Polish parliament determined the price of the buy-up of 1 hectare of the 1st class arable land at 216 Polish zlotys, thus warranting the buyer more advantageous buy-up conditions than those offered by the Hungarian Act No. XXV/1896.

Keywords: corvée (*zsellérség*, *żeliarstvo*); abolition of corvée; Spisz (Spiš, Scepusium, Szepesség, Zips); hungarian acts: IX/1848, XI/1848, XXV/1896; act of Polish Parliament of 20 March 1931